

The Genizah: Antonin's and Wertheimer's Collections /

הגניזה: אוספי אנטונין וורטהיימר

Author(s): מאיר בר-אילן and Meir Bar-Ilan

Source:

Alei Sefer: Studies in Bibliography and in the History of the Printed and the Digital Hebrew Book /

עלי ספר: מחקרים בביבליוגרפיה ובתולדות הספר העברי המודפס והדיגיטלי

No. / 2013), pp. 121-137 תשע"ג

Published by: [Bar Ilan University Press](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/24159711>

Accessed: 15-07-2015 23:44 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Bar Ilan University Press is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Alei Sefer: Studies in Bibliography and in the History of the Printed and the Digital Hebrew Book* / עלי ספר: מחקרים בביבליוגרפיה ובתולדות הספר העברי המודפס והדיגיטלי.

<http://www.jstor.org>

הגניזה: אוספי אנטונין וורטהיימר

מגמת הדיון להלן היא לבחון את כתבי היד מהגניזה הקהירית שהגיעו בשלהי המאה ה-19 לשני אישים שונים אשר חיו בירושלים: האחד היה נזיר נוצרי והשני היה רב מהיישוב הישן. כתבי היד שהגיעו אל הראשון נותרו באוסף הנושא את שם בעליהם: אוסף אנטונין, המצוי היום בספרייה בסנט פטרבורג.¹ לעומת זאת, כתבי היד מהגניזה שהגיעו אל הרב ש"א ורטהיימר התפרסמו באופן חלקי בלבד, והם לא נותרו בצורת אוסף. ייעשה ניסיון לברר מחדש את השאלה: מה היה הטקסט הראשון אשר התפרסם מתוך הגניזה, ומוכרי עתיקות, מתווכים וזיפנים יוזכרו אף הם לצורך הבנת פרק עלום בראשיתה של הגניזה.

א. ארכימנדיט אנטונין (1817-1894) ואוספיו

על מנת להבהיר את טיבו של "אוסף אנטונין", היינו כתבי הגניזה שהגיעו לידינו של אנטונין, יש לבחון תחילה את כלל פעילותו של האיש, הרקע שלו, כמו גם אוספיו המגוונים, ורק לאחר מכן אפשר יהיה לבחון את הייחוד שבאוסף הגניזה שלו. לאנטונין ולפעולותיו הוקדש ספר (ברוסית) כבר ב-1934, ולאחרונה נדונה פעילותו בעבודת דוקטור של עודד שי.² תולדות חייו של אנטונין סוכמו על ידי ע' שי, והם מובאים להלן בהתאם לדבריו:

ארכימנדיט אנטונין נולד בשם אנדרי איונוביץ קפוסטין (Kapustin), באטוריה שברוסיה (1817), לאביו ששימש כומר במחוז פרם (Perm). הוא סיים את לימודיו באקדמיה התאולוגית

1 ראשיתו של מחקר זה בחורף תשמ"א, עת דנתי עם חברי י' תא-שמע ז"ל במאמרו של הרכבי הנזכר להלן, מאמר המבוסס על כתב-יד אנטונין B. 798. במכון לתצלומי כתבי-יד עבריים הרישום הישן הוא 32269, והציון החדש באוסף אנטונין הוא B 68735 (צילום 4598). מחקרי על כתב-יד זה הבשיל עתה לכדי מאמר: M. Bar-Ilan, "Non-Canonical Psalms from the Genizah", Armin Lange, Emanuel Tov, and Matthias Weigold, in association with Bennie Reynolds (eds.), *The Dead Sea Scrolls in Context: Integrating the Dead Sea Scrolls in the Study of Ancient Texts, Languages, and Cultures*, VTSup, Leiden 2011, pp. 693-718.

2 עודד שי, ראשית המוויאונים והאוספים בארץ-ישראל בשלהי התקופה העות'מאנית (1848-1917), עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר-אילן, תשס"ו. חלק מ"תולדות חייו" של אנטונין לקוח מעבודה זו. ראה עוד: Archimandrit i Otets Antonin Kapustin, *Arkhimandrit i Nachal'nik Russkoi Dukhovnoi Missii v Ierusalime (1817-1894)* [= Father Antonin Kapustin: Archimandrite and superior of the Russian spiritual mission in Jerusalem (1817-1894)], 2nd ed. Moscow 2005.

בקייב בשנת 1843, ובשנת 1865 הגיע לירושלים כדי לבדוק את מצב היחסים בין נציג הכנסייה הפרבוסלאבית ובין הקונסול הרוסי, ובה נותר עד פטירתו. בשלב כלשהו הוא התמנה לארכימנדיט (=ראש המנזר). אנטונין היה פעיל בחפירות ובגילויים הארכאולוגיים בירושלים, והיה חבר ב"אגודה הגרמנית לחקירת ארץ-ישראל" שקיבלה לשורותיה גם חוקרים לא גרמנים. נוסף לכך הוא עמד בראש משלחת המיסיון הרוסי בארץ בשנים 1885-1894. בשנת 1882 הקימו אנשי הכנסייה והמלוכה ברוסיה את "החברה האימפריאלית הפרבוסלאבית", היינו הרוסית, ובה היה אנטונין פעיל. נשיא הכבוד של החברה היה הנסיך סרגיי אלכסנדרוביץ לבית רומנוב, אחיו של הצאר אלכסנדר השלישי, ונכסי הכנסייה הרוסית בארץ נרשמו על שמה. אנטונין הרחיב את הרכוש הקרקעי הרוסי בכל חלקי הארץ, במיוחד בירושלים. אנטונין רכש, בין היתר, את השטח שנקרא לימים "מגרש הרוסים" (אשר כלל, במשך הזמן: כנסייה, אכסניה, קונסוליה ומוזיאון), ושטחים נוספים בהר הזיתים, בעין כרם, ועוד.³ מן הסתם היה אנטונין מוסיף ורוכש עוד אדמות אלא שבשנת 1871, שגריר רוסיה, ולאחר מכן אף הסינוד של הכנסייה, אסרו על אנטונין כל רכישת אדמה נוספת בטענה כי קניית אדמות מעוררת קנאה וחסדות כנגד הרוסים.⁴ אנטונין היה מלומד, וסייד גם מחוץ לגבולותיה של ארץ ישראל. בהיותו במנזר סנטה קתרינה (בהר סיני), הוא הכין את הקטלוג של כתבי היד היווניים במנזר. נוסף על קרקעות רכש אנטונין עתיקות מסוגים שונים: מתרבויות מצרים, ארץ ישראל, יוון, האיטליה, ועוד. אוסף כתבי היד שלו כלל טקסטים בשפות שונות: יוונית, עברית, עברית-שומרונית וערבית, עדות לגיוון בהתעניינותו. אנטונין יזם את הקמתו של מוזיאון לתצוגת ממצאי השונים, מוזיאון שעמד סמוך לאכסניה. במוזיאון זה עמדו ממצאים שונים, שחלקם נרכשו לאחר מותו של המייסד, ועל כן קשה לדעת בבירור מה רכש אנטונין ומה רכשו יורשיו. אנטונין מת בשנת 1894 בירושלים, ונקבר בהר הזיתים.

אנטונין היה מקורב למלוכה, והצארינה מריה אלכסנדרובה תמכה בו בפעילותו בארץ ישראל. בחלק הראשון של תקופת שהייתו בארץ ישראל קיבל אנטונין קצבה שנתית בת 14,500 רובל, ובתקופה מאוחרת יותר עלתה הקצבה לסך של 30,000 רובל. בנוסף על כך, תרמו לאנטונין אנשים פרטיים, מן הסתם אנשי אצולה והמקורבים למלוכה, סכומי כסף בלתי מבוטלים נוספים. אנטונין רכש אדמות על שמו של המתורגמן שלו, יעקב חאלבי, בהתאם לחוקים העות'מאניים, ובשנת 1889 הוא העניק את אדמותיו למיסיון הנוצרי, אדמות אשר הוערכו במיליון רובל! דומה כי רקע כלכלי זה, כמו גם אישיותו הבלתי-נלאית, הם שעמדו מאחורי "מסע הרכש" של אנטונין, מסע שכלל: אדמות, פריטים ארכאולוגיים רבים, וכתבי-

3 בשנת 1866 רכש אנטונין שטח אדמה בבית-ג'אלה, ובשנת 1868 רכש את עץ האלון המכונה "אלוני ממרא" ליד חברון, והשטח הסמוך לו. כמו כן הוא רכש את השטח שעליו הוקמה הכנסייה הרוסית ביפו. בשנת 1872 רכש אנטונין לא פחות מ-13 נכסי נדל"ן בארץ-ישראל. ראה: D. Hopwood, *The Russian Presence in the Near East, 1843-1914*, Oxford 1969, pp. 90-95.
4 A. Carmel, "Russian Activity in Palestine in the Nineteenth Century", Richard I. Cohen (ed.), *Vision and Conflict in the Holy Land*, Jerusalem 1985, pp. 45-77.

יד.⁵ ראוייה לציון העובדה כי אחד מיעדיה של הכנסייה הרוסית בארץ ישראל היה הקמת בתי ספר לערבים נוצרים-אורתודוקסים, וברור אפוא שאנטונין עסק לא רק ברכש של קרקעות כי אם גם ברכש אנושי: משומדים.

לאחר פטירתו של אנטונין הועבר אוסף כתבי היד שלו לספרייה המלכותית בסנט פטרבורג, ושם מצוי האוסף שלו עד היום בתוך אוסף כתבי היד המזרחיים. במשך השנים הפך אוסף זה למוקד עלייה לרגל, במיוחד אינטלקטואלית, לחוקרים רבים במדעי היהדות, וזאת בשל חשיבותם של כתבי היד המצויים באוסף זה.

אוספי הספרייה בלנינגרד, היא סנט פטרבורג, ובהם אוסף הגניזה של אנטונין, תוארו בעבר כמה פעמים, וברמות שונות של פירוט.⁶ לצורך הדיון כאן יסוכם הנתונים בקצרה, אף כי אפשר להאריך בכך כהנה וכהנה. ראשון מתארי האוסף היה אברהם אליהו הרכבי (1835-1919), בוגר ישיבת וולוז'ין, תלמיד-חכם, חוקר, בעל תואר דוקטור מאוניברסיטת פטרבורג, וספרן בספרייה המלכותית שם (1877-1919).⁷ בשנת תרמ"ז (1886) ביקר הרכבי בערים שונות במזרח: דמשק, חאלב, ירושלים, קהיר ואזמיר. הרכבי תיאר כמה כתבי יד שראה באותו מסע, כתבי יד שהלך לבקש לא רק בקרב חכמי ישראל, אלא גם בין הקראים, ואחרים. בהיות הרכבי בירושלים הוא כחן את אוסף כתבי היד של אנטונין, ותיאר כמה מהם.⁸ הרכבי, אם כן, הכיר את האוסף בירושלים, ולאחר פטירתו של אנטונין הוא "קלט" אותו בספרייה בפטרבורג, ואך טבעי הרבר שהוא היה גם הראשון שהדפיס מתוך אוסף אנטונין.⁹ בשנת 1899 תיאר הרכבי את האוסף ברוסית, ודומה כי שילוב זה של תיאור מחד גיסא, ופרסום מאידך גיסא, אוסף חשוב וחוקר חשוב, הגבירו את פרסום האוסף ותהילתו.

ממשיכו של הרכבי בספריית פטרבורג, דוד מגיד (1862-1941), תיאר בקצרה את כתבי היד, אך לא פרסם את דבריו.¹⁰ חלפו עשרות שנים עד אשר, בתמיכתה של קרן רוקפלר וקרנות-מחקר נוספות, בא אברהם יצחק כ"ץ לברית המועצות ארבע פעמים בין השנים 1956-1960 על מנת לבחון את אוסף אנטונין. כ"ץ הקדיש מאמצים רבים לאוסף אנטונין, והוא עשה זאת בכמה שלבים. ראשית הוא תיאר את האוסף, תחילה בחוברות מודפסות במכונת כתיבה, הנראות כמיעדות לספרנים,¹¹ ולאחר מכן בחוברת דקה בעלת אופי "מדעי".¹² מאוחר יותר

- 5 ראה עתה: עודד שי, "תרומתו של הנזיר הירושלמי האב אנטונין למדעי היהדות ולחקר התרבות החומרית בארץ ישראל בשלהי התקופה העות'מאנית", חידושים בחקר ירושלים, טו (תש"ע), עמ' 252-259.
- 6 ח' שיינין, "לקט שכחה מגנזי רוסיה", מ' זהרי ואחרים (עורכים), הגות עברית בברית-המועצות, ירושלים תשל"ז, עמ' 97-122; א"י כ"ץ, "כתבי-יד ביהדות ועברית בבריה"מ", עם וספר, ד (תשמ"ח), עמ' 116-125.
- 7 א"נ פולק, "הרכבי, אברהם אליהו", אנציקלופדיה עברית, טו (תשכ"ז), עמ' 282-285.
- 8 א"א הרכבי, חדשים גם ישנים, דפוס צילום, ירושלים תשל"ל, עמ' 101.
- 9 א"א הרכבי, חדשים גם ישנים, עמ' 401-431 (ועוד!); א"א הרכבי, "תפלות בסגנון תהלים לאחר פלוני אלמוני", הגרן, ג (תרס"ב), עמ' 82-85. מאמר זה הוא "העילה הראשונה" לכל המחקר המוגש בזאת.
- 10 א"מ הברמן, "רשימה של כתבי יד בפיט ובשירה שבספריית לנינגרד לדוד מגיד", העבר, כ (תשל"ג), עמ' 117-127.
- 11 Abraham I. Katsh, *Catalogue of Hebrew Manuscripts Preserved in the USSR*, New York 1957, I, preface.
- 12 Abraham I. Katsh, *The Antonin Genizah in the Saltykov-Schedrin Public Library in Leningrad*, New York 1963.

הוא הוציא לאור, על פי כתבי היד שבאוסף זה, שני ספרים המבוססים על למעלה מ-300 קטעים של כתבי יד מאוסף אנטונין: גנזי משנה (ירושלים תש"ל), וגנזי תלמוד בבלי (ירושלים תשל"ו).¹³ עם נפילת חומותיה של ברית המועצות הגיעו לאוסף אנטונין שליחי המכון לתצלומי כתבי יד עבריים בירושלים, וכתוצאה ממפעלם ניתן היום לדעת פרטים, ולראות צילומים, מתוך אוסף אנטונין יותר מאשר אי-פעם.

כ"ץ הכיר היטב את כתבי היד שבאוסף אנטונין, יותר מכל אלו שקדמוהו. לפי הקטלוג שלו יש באוסף זה 1189 פריטים המייצגים 36 מקצועות שונים. לעניין הנרון עתה חשובה במיוחד היא אבחנתו הבאה: "אוסף אנטונין הוא בעל ערך ומשקל, לא כל כך בכמותו אלא בעיקר באיכותו". אמנם נ' אלוני, חוקר מובהק של הגניזה בזכות עצמו, חלק במקצת על כ"ץ, מבלי להזכיר את שמו, אך גם הוא קבע שאנטונין "ידע לבחור את הקטעים הנבחרים והמשובחים בין קטעי הגניזה".¹⁴ כתוצאה מכל האמור לעיל היה אוסף זה, במשך שנים רבות, משאת-נפש לחוקרים רבים במדעי היהדות — ובהם: הרב שמחה אסף, הרי"ן אפשטיין ואחרים — אשר טרחו לא מעט בהדפסת כתבי היד מן האוסף. נראה כי יחסית לגודלו נרפסו כתבי-יד מאוסף אנטונין יותר מאשר מכל אוסף אחר, ולא רק בשל העובדה כי מדובר באוסף קטן (פחות מאחוז אחד מכלל קטעי הגניזה).

הנה, איכותו המיוחדת של אוסף אנטונין, והעובדה שבעל האוסף לא היה מצוי בספרות התלמודית (וככל הנראה גם לא ידע עברית), גורמת לחשוב כי טרם הקנייה של כתבי היד התייעץ אנטונין בתלמיד-חכם אשר דאג לכך שהוא ירכוש סחורה "טובה", היינו ספרות תלמודית, ואחרת (ברובה), ולא יסתפק בכתבי-יד ששיקרו מעלתם בהיותם בני אלף שנה, אך הם מכתבים אישיים שבהם איש לא מצא חפץ, לפחות באותה העת (גם אם יש באוסף כמה מכתבים). ואכן, עיון בדבריו של אלוני על אוסף אנטונין מראה כי אלוני הרבה בשאלה זו, שאלת המתווך האפשרי, אך לא הוציא את מחשבתו מכלל ההרהור, ויש לבחון את שאלת המתווך בשל כמה סיבות, ולו רק בשל איכות האוסף. מאליו מובן שהמתווך שמר על שתיקה, שכן דרכם של מתווכים שהם שותפים סמויים בעסקה, ואין לצפות שהם ידווחו על פעילותם. המתווך היה יועץ סתרים לקונה, וברור אפוא שאנטונין לא נעזר ביהודי מקהיר שיעץ לו מה לקנות, שהרי עשוי היה להיות קשר בין המוכר למתווך, וקונה נכון — ואין ספק שאנטונין היה קונה נכון — לא היה פועל כך. דומה אפוא כי ניתן להעלות על הדעת שמו של אדם אחד לפחות אשר עשוי היה לייעץ לאנטונין ברכש כתבי היד: מוזס שפירא.

פרשת מעלליו של מוזס וילהלם שפירא (1830-1884) כבר נתפרסמה בעבר, ואין צורך לכפול את הדברים.¹⁵ מוזס שפירא נולד כמשה בן נתנאל יצחק שפירא, המיר דתו, נקרא בשם

13 Abraham I. Katsh, "Unpublished Cairo Genizah Talmudic Fragments from the Antonin Collection in the Saltykov-Schedrin Library in Leningrad", Abraham I. Katsh and Leon Nemoy (eds.), *Essays on the Occasion of the Seventieth Anniversary of the Dropsie University*, Philadelphia, Pa. 1979, pp. 219-235.

14 נ' אלוני, "אוסף אנטונין", הארץ 12516 (ל' בתשרי תשכ"א; 30.9.1960), עמ' 10, 13 (בחימת רי", ואינו אלא אלוני).

15 עירית שלמון (ואחרים), זיוף אמיתי: חייו וזמנו של זיפן העתיקות מוזס וילהלם שפירא, ירושלים תש"ס (בעמ' 11 מובאת ביבליוגרפיה מקיפה).

מוס וילהלם, והתפרנס ממסחר עתיקות בירושלים. מלבד הממצאים ששפירא רכש ומכר, הוא גם זייף ממצאים ארכאולוגיים והציע אותם למכירה, עד אשר נתפס בקלקלתו ולבסוף התאבד. באוסף אנטונין נמצא פריט אחד, המצוין בעבודתו של ע' שי, פריט המכונה בשם "מצבת ישעיהו"¹⁶), אבן ועליה כתוב: "לימי ישעיה מלך העברים שלום לביתו" (!), ואולי צריך להיות: "לידי". כזכור, לפני כמה שנים התעוררה בארץ ישראל פרשת זיופים "מלכותיים" בעלי אופי דומה, ויש מקום להניח כי אנטונין נפל בפחו של שפירא. ברור אפוא כי כאשר נוצר מצב שבו סוחר רוצה למכור, וקונה רוצה לקנות – וכספו בידו – תבוצע עסקה, וגם אם אי אפשר לעקוב אחר כל מכירתיו של הסוחר או של הקונה, נראה כי האחד היה מודע לאחר. הן שפירא והן אנטונין חיו בירושלים, ושניהם אף שהו זמן-מה בקהיר, אך שוב, קשה לדעת אם הם שהו בה באותה שעה. על כל פנים, אפשר לחשוב, לכאורה, ששפירא היה אחד מיועציו של אנטונין ביחס לכתבי היד מהגניזה. הסיבה לכך היא פשוטה: בין השנים 1877-1882 מכר שפירא למוזיאון הבריטי לערך 300 כתבי יד: תימניים, קראיים ומהגניזה, כפי שמופיע ברשומות המוזיאון,¹⁶ וסביר להניח שהוא ניסה למכור את סחורתו לא רק מעבר לים כי אם בירושלים עצמה – לאנטונין.

לכאורה, נצורתו של שפירא יכולה הייתה להוות מעלה בעיני אנטונין, כזכור: אדם מלומד, אך נדמה כי גם אנטונין ידע ששפירא לא היה תלמיד חכם (על דרך ההמעה). יתר על כן, שפירא עצמו היה סוחר, וספק רב אם אנטונין היה נעזר בחוות-דעתו של סוחר כדי לדעת ערכו של חפץ שעמד לקנות, מה עוד שייתכן ששפירא תיווך בעצמו בחלק מעתיקות הגניזה. נראה, על כן, ששפירא לא היה יועצו של אנטונין, והאוסף המשובח של אנטונין נאסף תחת עינו הבוחנת של אדם אחר, אשר ספק אם שמו ייודע לעולם.¹⁷

ב. ש"א ורטהיימר (1867-1935) ופרסום טקסטים מהגניזה

תולדות חייו ופעילותו הספרותית של ורטהיימר לא נבחנו עד כה כראוי, והמעט שכתבו עליו רחוק מלהקיף את פעילותו.¹⁸ שלמה אהרן ורטהיימר נולד בשנת 1867 לאביו יעקב ולאמו

¹⁶ <http://www.bl.uk/reshelp/findhelplang/hebrew/manuscripts/genizah/index.html>; <http://www.bl.uk/reshelp/findhelplang/hebrew/manuscripts/gastercoll/index.html>.

ד"ר עזרא שבט סייע בידי בעניין זה ואני מודה לו על כך.

¹⁷ 'מועמד' נוסף אשר עשוי להיחשב כיועץ לאנטונין לענייני הגניזה עשוי להיות אפרים דיינארד (1846-1930). בספרו "עתיקות ישראל" (לא ראיתי, ולפי הרישום באל"ף – אינו בספרייה אקדמית בארץ. לפי ח"ד פרידברג, בית עקד ספרים, תל-אביב חש"ד [תשי"א-תשט"ו], ע, 1273, יצא הספר בניו יורק תרנ"ג), הוא כותב כי שוחח עם אנטונין ביחס למקום הקבורה של ישו. ואולם נ"ש ליבוביץ יצא נגדו בספר שחיבר, כביכול, מאיר זיוו, אפרים דיינארד וספריו באמריקה, ניוארק תרס"א, עמ' 4-5. בספר זה טוען ליבוביץ שדינארד שיקר. ברם, דיינארד היה בארץ ישראל ב-1880, ולא היה לו כל מניע לשקר. אם אכן נפגש דיינארד עם אנטונין, כי אז סביר שגם שוחח עמו על עניינם המשותף: כתבי-יד. ברם, אוספו של אנטונין לא נרכש ביום אחד, וגם אם דיינארד התכתב עם אנטונין אין בכך כדי להסביר את ייחודו של האוסף.

¹⁸ פ' גרייבסקי, המעלות לשלמה, ירושלים תרצ"ו; א' הררי, "אישים: איש סגולה", נרות שבת, ה/ד (תש"ו), עמ' קסח; ד' תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובניו, ח, תל-אביב תשי"ז, עמ' 3101-3102. לאחרונה נדונה מעט מפעילותו בתיווך מסמכי הגניזה, ראה: Adina Hoffman and Peter Cole, *Sacred Trash*, New

שנדל בעיר פיזינג שליד פרסבורג (אז בהונגריה וכיום ברטיסלבה שבסלובקיה).¹⁹ יחד עם הוריו הוא עלה לירושלים בשנת 1872, ומאז גר בה כל ימי חייו. עם מות אביו, בהיותו בן 8, הוא גדל בבית הרב טוביה גדליה פריינד, ולמד בתלמוד-תורה ובישיבות ירושלים. בשנת 1883 נשא ורטהיימר לאישה את גולדה לאה בת הרב נתנאל הלוי מוורשה, ונולדו להם חמישה בנים ושתי בנות. הוא עמד בראש ישיבת "אור המאיר" לעדת כולל אונגארן, שימש כמגיד, דרשן ודיין. ורטהיימר חי חיי עוני ורוחק, אף מעבר למה שהיה מקובל בעירו באותה תקופה – כפי שתיאר זאת דוד תדור, חוקרה המובהק של ארץ ישראל.²⁰ ורטהיימר נסע למינכן לעיין שם בכתבי-יד, ולצורך ההדרת כתבי-יד, ובהם קטעי הגניזה, מפעל-חייו אשר יידון להלן, למד ורטהיימר ערבית ספרותית, וקשה לראות בפעולות אלו תופעות המאפיינות דיין מורה-צדק בבית דין. אף שהציעו לו ורטהיימר משרות בחוץ לארץ הוא העדיף חיי עוני בירושלים על פני חיי שפע בגולה, ונפטר ב' בתמוז תרצ"ה (11.7.1935).

ורטהיימר היה תלמיד חכם ומורה הוראה, בקי בכל מקצועות התורה, פרשן וחוקר, מהדירם של כתבי-יד רבים, ומעל לכול: הוא גילה פוריות ספרותית בלתי רגילה, והוציא לאור למעלה מ-30 ספרים במשך יותר מ-40 שנה. רשימה ביבליוגרפית מפורטת של כל כתביו – על מהדורותיהם השונות – טרם נכתבה, ולמעשה, עניין זה טעון לימוד מרובה הואיל ולא כל כתביו רשומים בקטלוג המאוחד של הספריות בישראל, ככל הנראה, בשל תפוצתן הדלה של כמה מחוברותיו. ספרו הראשון בעברית, שאינו אלא חוברת דקה, ובה הספד על השר משה מונטיפיורי, יצא לאור בשם: אבל משה, ירושלים תרמ"ט.²¹ הקו המנחה בספריו של ורטהיימר היה הוצאה לאור של כתבי יד בלתי ידועים, אך ורטהיימר עסק גם בביאורים של טקסטים קדומים, כמו גם בהוצאה לאור של ספריו שלו.

ורטהיימר היה בקשרים עם חכמי ישראל, לעתים אף נעזר בהם, וניכרת זיקתו אליהם בחומר וברוח. על טקסט שמקורו בכתב-יד פארמה כותב הוא: "...האגדה הזאת, והעתיקה אותה למעני מכת"י ההוא החכם הג' מהר"ש באבער נ"י, ומקרב לבי אודה לו נגד כל קהל הקוראים על חסדו הטוב אשר עשה בזה".²² כותב ורטהיימר: "ובהיות פה עה"ק ירושלים ת"ו (בשנת תרנ"א) הנוסע החכם והבלשן המפורסם מהור"ר יוסף הלוי מפאריז, דברתי אתו אדות הצוואה הנזכרת",²³ וכו'. כיוצא בכך, כותב ורטהיימר: "וכן הודיעני החכם הג' מוהר"א מארכס מניוארק כי גם בידו נמצא שריד מכתב-יד תימן",²⁴ וכו'. על הרכבי כותב ורטהיימר כך:

York 2011, pp. 33-35; ממחבריו של ספר זה נעלמו חלקם של אנטונין מזה ושל שפירא מזה, ולמרות כן הספר ראוי.

- 19 פ' גרייבסקי, בנות ציון וירושלים, ירושלים תש"ס, עמ' 274-275.
- 20 ורטהיימר כותב על עצמו: "...ואפיצם בישראל, אף כי בביתו אין לחם ושמלה"; ש"א ורטהיימר, משנת שלמה, ירושלים תשנ"ב, קפא ע"א.
- 21 כך על פי ח"ד פרידברג, בית עקד ספרים, א, 116. עם זאת, ורטהיימר עצמו (בתי מדרשות, ירושלים תש"ס, "פתח דבר"), כותב כי את ספרו זה הוא הוציא בתרמ"ה.
- 22 בתי מדרשות, א, עמ' קצא.
- 23 בתי מדרשות, שם.
- 24 בתי מדרשות, ב, עמ' קלה.

"והתשובה המצינית בפנים הספר סימן עד נעתקה לעברית על ידי החכם הגדול הבלשן המפואר מו"ה [=מורנו ורבנו הרב] אברהם אלי' נ"י [=נרד יאיר]". וכן: "שראה את עצם כתב היד של קונטרס זה".²⁵ מסתבר אפוא שוורטהיימר, הרב מבתי אונגארן, לא היה כותב דברי שבח כאלו על פרופסור באוניברסיטת פטרבורג אלמלא הכיר את הרכבי אישית (ולא בתכתובת) וידע שהוא ירא-שמים!²⁶ כמו כן מסתבר אפוא שבביקורו של הרכבי בירושלים (ב-1886), הוא ראה לא רק את אוסף כתבי-היד של אנטונין, אלא שהיה בחברתם של אנשי ירושלים, ולא מן הנמנע שאף ורטהיימר (בהיותו בן 19) מצא את ההזדמנות לשוחח עם חוקר דגול זה שעליו ידע מפרסומיו הרבים. מובן מעצמו שוורטהיימר הכיר חכמים ומלומדים נוספים, אם לא באופן אישי – כי אז מכתביהם, כפי שניכר הדבר במבואותיו המלומדים. לסיכום מפעלו התרבותי של ורטהיימר אפשר לומר כי אף על פי שחי ופעל במסגרת היישוב הישן בירושלים ניכרת עליו השפעתה של חכמת ישראל: בעצם ההתעסקות בהדפסת כתבי-יד עתיקים, בההדרה תוך שימת לב לחילופי גרסאות ומסורת הפרשנות, ובהכרה בחשיבותה של הערבית לידיעת ספרות הגאונים. למעשה, עד היום נזקקים לספריו חוקרים רבים במדעי היהדות, וזו בהחלט תופעה נדירה.

דיון מקיף בכל מפעלו הספרותי של ורטהיימר עומד מעבר להיקפו של הדיון להלן המוקדש לגניזה, ועל כן יתמקד הדיון להלן רק בזיקתו של ורטהיימר לגניזה, ובשני פניה של זיקה זו. ראשית תיבחן השאלה האם בהדפסת טקסטים מהגניזה הקדים ורטהיימר את שכטר, ולאחר מכן יתבררו שאלות אחרות הכרוכות במקורות כתבי היד של ורטהיימר.

ש"ש שכטר (1846-1915) נחשב בידי רבים כמגלה הגניזה, וכך הוא מתואר בספרי-עזר שונים. כך, למשל, במחקרו המאלף של י' זוסמן שהוקדש למפעלו של שכטר החוקר,²⁷ תואר שכטר כמגלה הגניזה, ללא כל הסתייגות, אף כי זוסמן היה מודע היטב לנתונים אחרים. דרך כלל מתואר שכטר כמי ש"גילה" את הגניזה ב-1896, היינו שאז הוא רכש כתבי יד מהגניזה. ואולם, עוד לפניו היו במקום כמה חוקרים, ובהם אלקן אדלר ב-1888 (מאנגליה), ד"ר כורש אדלר ב-1891 (מארה"ב), ואחרים. החשוב לענייננו הוא זה: הרב ורטהיימר הוציא לאור את ספרו בתי מדרשות: בית ראשון, בירושלים תרנ"ג, היינו כמה שנים לפני ששכטר הגיע לגניזה. רק בשנת 1893 נודע לשכטר מא' אדלר על קיומה של הגניזה, וברור אפוא מי קדם למי. יתרה מזו, בכרסת הקטלוג של ספריית אוקספורד (ואין לשכוח כי כרסת כתובה ביד הייתה בשימוש עד לשלהי שנות ה-80 וראשית ה-90 של המאה ה-20), כתוב כי כמה כתבי יד מהגניזה נרכשו מוורטהיימר, ומן הכרטיס אפשר להסיק כי ורטהיימר מכר ארבעה כתבי יד, לפחות, כבר בשנת 1892.²⁸

25 ש"א ורטהיימר, גנוי ירושלים, ירושלים תש"ס, א, עמ' כט, מ.

26 על תמיכתו בתורה של א"א הרכבי, ראה: ר"ד רסלר (מהדיר), שנות דור ודור, ירושלים תש"ס, עמ' קפא-ריד.

27 י' זוסמן, "שכטר החוקר", מדעי היהדות, 38 (תשנ"ח), עמ' 213-230. שנת הלידה של שכטר נקבעה בהתאם לדברי ר' לוי גינצבורג כפי שהובאו בביוגרפיה על אודותיו שחיבר בנו: Eli Ginzberg, *Keeper of the*

Law: Louis Ginzberg, Philadelphia 1966, p. 134.

28 A. Neubauer and A.E. Cowley, *Catalogue of the Hebrew Manuscripts in the Bodleian Library*, NC II, Oxford 1906 = וסומנו כתבי היד נושאי המספרים הבאים: 2615, 2844, 2742. אלו צוינו כ-Bt, היינו bought = נקנו מש' ורטהיימר, מן הגניזה. ראשי התיבות SC לא התבררו. תורת' לפרופ' מ"ע פרידמן

יתרה מזו, לבקשת צאצאיו של ורטהיימר בשנים האחרונות, הספרן בספריית הבודליאנה, Richard Judd, הכין רשימה של למעלה מ-30 כתבי יד שרכשה הספרייה מורטהיימר, חלקם כבר בשנת 1892, וחלקם מאוחר יותר. בנוסף על כך, התברר כי בארכיון של ספריית קיימברידג' נותרו כמה ממכתביו של ורטהיימר לרשויות הספרייה, ומהם עולה כי כבר בשנת 1893, החל מ-13.2.1893, שלח ורטהיימר לקיימברידג' כתבי יד לא מעטים. כך, למשל, מתברר באחד המכתבים כי הוא שלח 13 כתבי יד, בסכום של 6 פאונד ו-3 שילינג, ועוד 30 כתבי יד במחיר של 3 פאונד, וכתבי יד נוספים בסך העולה לסכום של 10 פאונד ו-3 שילינג. שכטר מוזכר בכמה ממכתבים אלו כמי שאמור היה לשלם לו עבור כתבי היד, וברור לגמרי חלקו של ורטהיימר ב"גילוי" הגניזה על ידי שכטר.²⁹ כאן המקום להוסיף, מתוך מחקרים אחרים, כי בשנים 1894-1896 מכר ורטהיימר 62 מסמכים מהגניזה לקיימברידג' ועוד כ-239 לאוקספורד, אך לא כל הצעות-המסחר שלו התקבלו.³⁰ כיום גם ידוע שספריית קיימברידג' רכשה לא פחות מ-25 כתבי-יד שנמכרו לה על ידי יעקב ספיר, ועוד 10 כתבי-יד שנמכרו על ידי שמואל רפאלי (רפאלוביץ', 1867-1923), סוחר-עתיקות נוסף מירושלים.³¹ ברור אפוא שהסיפור על שתי האחיות – הגב' לואיס והגב' גיבסון – כאילו הן "גילו" לשכטר על הגניזה – מופרך מעיקרו. מדויק יותר יהיה לומר כי הן אלו שגרמו לשכטר להעריך בצורה טובה יותר את חשיבותה של הגניזה בקהיר. הן הציגו לפני שכטר קטע עברי מתוך בן-סירא, ספר חיצוני אבוד, וקטע זה הוא שהגביר את תיאבוננו הביבליופילי של שכטר. ואולם, הגניזה נודעה לשכטר ממקורות אחרים, ובהם ורטהיימר, וחבל שחלק מחוקרי הגניזה המובהקים התעלמו משמו של ורטהיימר כליל.³²

אמנם קדימותו של ורטהיימר לא התפרסמה כיאות, וקשה לדעת אם קרה הדבר רק בשל מחדליו של ורטהיימר שלא הודיע על כך כיאות (ובזמן!), או מפני התהילה שזכה לה שכטר מעבר לים, ממון וכבוד שאפשרו לו רכישות נוספות.³³ ורטהיימר עצמו כותב בספר שפורסם בשנת תרפ"ז:

- שפענח עברי את הסימנים. ראה עוד: S. D. Goitein, *Letters of Medieval Jewish Traders*, Princeton, New Jersey 1973, p. 208 n. 3.
- 29 E. Gutwirth, "Coplas de Yocef from the Genizah", *REJ*, 155 (1996), pp. 387-400.
- 30 הופמן וקול (לעיל, הע' 18), עמ' 34. השווה גם: S. Reif, *A Jewish Archive from Old Cairo*, Richmond, 2000, pp. 70-72.
- 31 589-588, *Hebrew Manuscripts at Cambridge University Library*, Cambridge 1997, pp. 588-589; ב-1899 הגיע רפאלי ללונדון עם משלוח של עתיקות למכירה. ראה: י' טריואקס, ספר מאה שנה, ירושלים תפרי"ה, עמ' 314.
- 32 מ' כהן ו' סטילמן, "גניזת קהיר ומנהגי גניזה של יהודי-המזרח", פעמים, 24 (תשמ"ה), עמ' 3-35.
- 33 מחקר בפני עצמו מצריכה תופעה זו: האם שכטר הפיץ את הדעה שהוא גילה את הגניזה? או שחסידיו כינו אותו על שם הגניזה, והוא לא מנע בעדם? ראוייה לציון העובדה כי אברהם יערי, ביבליוגרף בעל זכויות רבות, כינה את שכטר "מגלה הגניזה בקהיר", וזאת אף שחי ופעל שנים רבות בירושלים, עירו של ורטהיימר. ראה: א' יערי (מהדיר), אגרות שלמה זלמן שעכטער אל שמואל אברהם פוזננסקי, ירושלים תש"ד, עמ' 5. נראה אפוא שהמילה "מגלה" סובלת פירושים הרבה.

הספר היקר הלז, פירוש רבינו סעדיה גאון ז"ל למסכת ברכות הוצאתי ראשונה ת"ל (=תורה לאל) מתוך ספר כתב-יד עתיק שמצאתי בתוך הגניזה הישנה שבמצרים, אשר אני הייתי הראשון אשר הודעתי את טיב הגניזה הישנה הזאת בעולם לפני שלשים שנה, והראשון אשר הדפסתי מתוך כת"י של הגניזה ההיא... והבאים אחרי נצלו את הגניזה וקנו להם שם עולם. ואדם לא זכר את המסכן ההוא אשר מלט העיר לראשונה, ועל ידו באה אלינו כל הכבודה הזאת.³⁴

עם כל הכבוד לוורטהיימר, וההכרה במפעלו, ברור כי לא על ידו התפרסמה הגניזה. דומה כי עיקר כוחה של הגניזה בא לה מפרסומה בין האומות, ולא בין ישראל, ויעידו על כך הכספים הרבים שהוציאו ספריות שונות, שאי אפשר היה לחשוד במנהליהן באהבת ישראל, מה עוד שכתבי-יד מהגניזה התגלגלו לספריות כה רבות. לעומת זאת, ורטהיימר ישב בירושלים והוציא את ספריו במהדורות קטנות, וממילא לא יכול היה לפרסם את טיבה של הגניזה כיאות. סימן לדבר הוא קטע מספר בן סירה שהאחיות לואיס וגייסון הראו לשכטר (13.5.1896), ושכטר פרסמו. פרסום זה הבהיר לעולם המחקר את טיבה של הגניזה במחקר, וברור ש"תחיית המתים" של טקסט זה הדהדה בין מלומדים (רובם שאינם בני ברית), הרבה יותר מאשר גילוי של מדרש רבני שכוח.

יש להודות כי עיסוק בשאלה "מי קדם למי בפרסום טקסטים מהגניזה?" עשוי להיראות קטנוני, אך חובה להעמיד את הרברים על דיוקם, בבחינת "צרק היסטורי". ואכן, חוקרי הגניזה כבר עמדו על פרשה זו, היינו קדימות ורטהיימר לשכטר,³⁵ אך עתה מצטרפות הוכחות חד-משמעיות לטענה זו באופן שלא היה בעבר.³⁶ מכל מקום, נבוא עתה לבחון שאלות מהותיות יותר ביחס למפעלו של ורטהיימר, והכוונה היא לבחון את מקור כתבי היד שפרסם. לצורך הערכת מעשיו של ורטהיימר, לפחות אלו הקשורים לספרים שהוציא בשלהי המאה ה-19, ייעשה כאן ניסיון לאתר את המקורות של כתבי היד שהוציא לאור. ואולם, חובה להודות כי אין הרבר קל, שכן ורטהיימר, עם כל זכויותיו וידיעותיו, לא הבהיר הרבה ממעשיו, בין מפני שלא קיבל הכשרה אקדמית, ובין בשל סיבות אחרות (אשר יובהרו להלן). לצורך הדיון להלן יכוננו כל כתבי היד שפרסם ורטהיימר בשם "אוסף ורטהיימר", גם אם ברור לגמרי שאוסף זה לא התקיים מעולם בשעה אחת ובמקום אחד, שכן חלק מכתבי היד נמכר לאחר שראה את אור הדפוס: לקיימברידג' לאוקספורד ולמוזיאון הבריטי, וקשה לדעת מתי נרכש (או: הושג, ללא רכישתה), כל אחד מכתבי היד השונים, וממי.

ורטהיימר לא מסביר כיצד הגיעו כתבי היד אליו, ובניסוחיו רב הסתום על הגלוי. הנה כמה

34 שלמה אהרן ורטהיימר, פירוש רב סעדיה גאון ז"ל על מסכת ברכות, מהדורה תנינא, ירושלים תרפ"ז (מבוא).

35 S. Reif, *A Guide to the Tylor-Schechter Genizah Collection*, Cambridge: Cambridge University Library, 1973, p. 3.

36 אברהם יוסף ורטהיימר, כתב וספר, ירושלים, חסרה שנת דפוס [=197?]; מהדורה חדשה: כתב יד וספר, ירושלים תש"ן. מדובר בחוברת שהוציא הנכד לצורך הרחבת מעגל התומכים במפעלו הספרותי. נינו של ורטהיימר, שלמה אהרן לשם, נסע לקיימברידג' ולאוקספורד, והשיג שם הוכחות בכתב לעובדה שהסבא רבא היה חלוץ הגניזה. את החומר הוא סיפק למר ז' גלילי, והוא כתב על כך בעתון "מקור ראשון" לפני כמה שנים.

דוגמאות מתיאור האופן שבו הגיעו אליו כתבי היד שפרסם: "שמצאתי בכתבי-יד ישנים בהגניזה שבמצרים", "מצאתיה בכתב-יד פה עיר הקדש ירושלים", "מצאתי כתוב ברך אחד ישן", או "זכיתי שבא לידי",³⁷ וכיוצא בכך. לעתים ורטהיימר כלל אינו אומר מה היה מקור כתב היד, כגון: "מצאתי כתוב על קלף ישן נושן",³⁸ ואפשר להרחיב בדוגמאות מסוג זה כהנה וכהנה.³⁹ נראה אפוא שורטהיימר נקט בשיטתו של מי שמגלה טפח ומסתיר טפחיים, שכן הקורא התמים עשוי לחשוב כאילו בזמנו היו כתבי-יד מתגלגלים בחוצותיה של ירושלים, מעין אלדוראדו של כתבי-יד, וטקסטים מהגניזה מגיעים מקהיר לירושלים, ודווקא לידיו של ורטהיימר.

כאשר הנזיר האספן אנטונין הלך לעולמו ב-1894 היה ורטהיימר בן 27, וסביר להניח כי הייתה היכרות בין השניים. לשניהם היה עניין בכתבי-יד מן הגניזה, ושניהם נעזרו ב"איש-ביניים" (אחד, או יותר), שהביא את כתבי היד ממצרים. כלומר, גם אם לא הייתה זיקה אישית בין הרב היהודי ובין הנזיר הנוצרי, עדיין חוט סמוי מקשר אותם, ולחוט זה קוראים גניזה, או מוטב: המתווך הסוחר בכתבי היד של הגניזה. קשר סמוי זה מתגלה כאשר בוחנים במקביל הן את "אוסף ורטהיימר", והן את אוסף אנטונין, משימה שאינה קלה כלל. כבר במבט חטוף על שני האוספים אפשר לראות כי קיימת השלמה, אם לא דמיון וזהות בחלק מן האוספים. לדוגמה, ורטהיימר הדפיס שאילתא ל"וזאת הברכה",⁴⁰ ואוסף אנטונין כולל שלוש או ארבע שאילתות (מספרן: 367, 860, 867, 874). בחינה מדוקדקת של האוספים תגלה כי למעשה כמעט לכל אחד מהטקסטים באוסף אנטונין יש "בבואה" באוסף ורטהיימר: במדרשי הלכה, במדרשי אגדה, בתשובות הגאונים, בכתבי רב סעדיה גאון, בפיוטים מימי הביניים, בשרידים מהספרות החיצונית, ועוד ועוד. למעשה, מעין הדברים האמורים כאן באופן כללי העיר אברהם יוסף ורטהיימר, מהדיר כתבי סבו בקשר למקרה מיוחד. ביחס לאחת מתשובות הגאונים הוא כותב: "שלש תשובות מקונטרס הב' שהיה בידי זקני וצ"ל שנשלחו מאת רב האי לקהלת קאבס מצא גם פרופ' אסף בכתב-יד אנטונין מס' 305, והו"ל בספר 'מספרות הגאונים' עמודים 152-159". לשון אחרת: אוסף אנטונין הוא בבחינת "תאומו" של אוסף ורטהיימר לכל דבר ועניין. יחד עם זאת, שני תחומים מיוצגים היטב באוסף אנטונין בעוד הם נעדרים לחלוטין באוסף ורטהיימר (מן הסתם כי הוא לא היה מעוניין בהם): קטעי מקרא וקטעי משנה או תלמוד. והנה, השוואת שני האוספים, של שני אישים שונים בתכלית, תחשוף תופעה מוזרה, אם לא מדהימה: "האוסף" של ורטהיימר עולה על האוסף של אנטונין! רוב כתבי היד של ורטהיימר היו טקסטים שהוא גאל מן השכחה, בעוד שרוב כתבי היד של אנטונין היו אמנם עתיקים, אך למעט גרסאות שונות בכתבי-יד עתיקים, אין בהם חידוש או חשיבות, וודאי שלא לבני היישוב

37 בתי מדרשות, א, עמ' טו, קח, קסד, רמח, רמט, רצא, שיג.

38 בתי מדרשות, א, עמ' קסה.

39 נכדו של ורטהיימר, המוציא לאור של כתביו: אברהם יוסף בן משה ורטהיימר, מצדיק את סבו, וכותב: "...הוא עצמו מצטט דברי זקני שכתבי-יד אלו הוציא מתוך הגניזה, ומה יש עוד לדעת מאין שם את החומר" (גנוי ירושלים, א, עמ' לג).

40 בתי מדרשות, ב, עמ' קכג-קכד.

הישן נטולי הכשרה אקדמית ופילולוגית. אדם בר-דעת, כמו גם רב בר-אוריין, לא היה מגלה כל עניין בכתב יד של המשנה, עתיק ככל שיהיה, רק מפני שיש בטקסט כמה הבדלי-נוסח בהשוואה לנוסח המוכר לו. אדרבא, עצם מציאות הבדלי-נוסח אלו יכולה הייתה להיחשב כמגרעת עבור חכם חניך בית המדרש הישן, מעין "זיוף" הנוסח המוכר. מסתבר אפוא שאם כתבי יד אלו היו מוצאים דרכם אל ורטהיימר הוא היה מראה להם את הדרך החוצה, לקונה אחר, נציגה של ספרייה אקדמית.

ברם, עצם ההשוואה בין "אוסף ורטהיימר" לאוסף אנטונין מעוררת גיחוך: כיצד אפשר להעלות על הדעת להשוות את נכסיו של אדם עני, ללא כל מקור פרנסה ידוע,⁴¹ עם אדם המקורב למלכות, שההון העומד לרשותו היה כמעט בלתי-מוגבל? בחינתם של האוספים השונים, כמו גם בחינת בעליהם, מעוררת למעשה שלוש שאלות שונות, שאינן קשורות זו בזו, ואלו הן:

1. כיצד אפשר להסביר את העובדה שאוספו של אנטונין הוא איכותי ומיוחד, כעדותו של כ"ץ, בניגוד גמור לכל אוספי הגניזה שיש בהם טקסטים בעלי איכויות מגוונות?
2. כיצד להסביר את העובדה המופלאה שוורטהיימר השיג כתבים מהגניזה אשר ברובם הגדול לא היו מוכרים עד לפרסומם על ידו? כלומר, כיצד עלה בידו להשיג טקסטים שהם כמעט האיכותיים ביותר, משאת-נפש של כל חוקר הגון, שאפשר להעלות על הדעת?
3. כיצד תוסבר התופעה שתלמיד חכם ירושלמי שלא היו לו כל מקורות הכנסה הגיע לאוסף טקסטים מהגניזה העולה בטיבו על אוספו של "מתחרהו", שהיה בעל יכולת כספית אשר אין לשערה?

שאלות אלו עשויות להיותר ללא מענה, ואף אם נדמה שפתרון כל אחת מהן הוא בלתי אפשרי, הרי שהצגת שלושתן יחדיו עשויה לרמוז לתשובה, אך זאת רק בתנאי שהן תהיינה כרוכות זו בזו. כלומר, על שאלות אלו, תמיהה היסטורית בעלת אופי אינטלקטואלי, יש להוסיף עוד שתי חזקות, האחת – סמיכות הזמן והמקום, והשנייה – אנטונין לא יכול היה לרכוש אוסף זה מבלי להיוועץ במומחה. לאמור, העובדה ששני אנשים חיו באותו מקום: בירושלים, ובאותה תקופה, ושניהם השיגו כתבי-יד מהגניזה (מבלי שוורטהיימר יצא מירושלים), באה ללמד על מקור משותף, כגון שמתווך אחד מכר לשניהם את כתבי היד מהגניזה, אף אם בדירוג כרונולוגי (היינו, תחילה לאנטונין, ועם פטירתו – לוורטהיימר).⁴²

41 יש לשים לב לכך שאוסף אנטונין הוא אוסף ממש, בעוד ש"אוסף" ורטהיימר היה, בעיקרו, וירטואלי, שכן המונח "אוסף" מתייחס לכתבי היד שעברו תחת ידו, אשר רובם הגדול נרכשו באופן זמני בלבד. כלומר, ורטהיימר רכש כתב-יד שעניין אותו, למד אותו ואף הדפיס אותו, ולאחר מכן מכר אותו הלאה, וכך הוא "גלגל" כספים שאפשרו לו רכישה נוספת, כמו גם את הדפסת ספריו. עם זאת, מתוך רשומות המוזיאון הבריטי (לעיל, הע' 16), נראה כי, בכל-זאת, שלמה ורטהיימר הותיר בידו כמות מסוימת של כתבי-יד שאותם מכר אהרן בנו למוזיאון ב-1968.

42 לפי ספרם של הופמן וקול (לעיל, הע' 18), איש הקשר של ורטהיימר כונה "התימני", ומן הסתם הוא תיווך לא רק בין הגניזה לבין ורטהיימר כי אם בין הגניזה לקונים פוטנציאליים נוספים. דומה כי עניין זה עשוי להתברר לאחר בחינתם של כל העוסקים במלאכה זו בירושלים של שלהי המאה ה-19.

ואולם, העובדה שאוסף ורטהיימר עולה על אוסף אנטונין, בה בשעה שבאוסף אנטונין אין כמעט ממצא שעשוי היה לעניין יהודי רבני, יוצרת זיקה של ממש בין שניהם, היינו שהאוסף האחד "משלים" את האחר.

איש הקשר שהביא את מסמכי הגניזה ממצרים לירושלים הביא לאנטונין רק כתבי-יד שהחשיבם כבעלי ערך, היינו לא חשבונות ומכתבים אישיים (אף אם בודדים כמותם מצויים באוסף). מסמכים אישיים נחשבו בשלהי המאה ה-19 לחסרי ערך, ורק עשרות שנים מאוחר יותר, חוקרים כש"ד גויטיין עמדו על ערכם. ואולם, אנטונין רכש כתבי יד עתיקים, שכן ערכם היה בעתיקותם, ולא דווקא בתוכנם. לעומת זאת, ורטהיימר שהיה תלמיד חכם לא הסתפק בכתבי יד עתיקים, והתאמץ להשיג כתבי יד בעלי איכות מהותית, ובמיוחד טקסטים בלתי מוכרים, ובכך הוא העניק להם "תחיית מתים" רוחנית. גרסאות במשנה, וכל יתר חילופי הנוסח שנתגלו בגניזה, נחשבו לבעלי ערך עבור בעלי הכשרה פילולוגית, היינו לאנשי מדעי היהדות, ואלו נצרכו לחכות לכ"ץ. ואולם, לוורטהיימר היה חשוב אם טקסט היה מוכר, אם לאו, וכתוצאה מכך הוא "צבר" אוסף בעל איכות מעולה.

שאלה בפני עצמה מצריכה בחינה והיא: מה היה מקור כתבי היד מתימן שהשיג ורטהיימר. לא מן הנמנע כי כתבי היד מתימן שרכש ורטהיימר לא נרכשו מהעולים בעליית אעלה בתמ"ר, כי אם באמצעות מתווכים: החשוד הראשון הוא המתווך המכונה "התימני", והחשוד השני הוא אותו שפירא שזכר לעיל, שהיה בתימן, והביא משם כמה כתבי יד בדרכים מפותקות. אין לשכוח כי הדרך הרגילה מתימן לארץ ישראל עברה דרך מצרים כך שתיווך בכתבי-יד תימניים ותיווך בכתבי-יד ממצרים משקפים, למעשה, אותו צינור תיווך, גם אם המתווך נותר עלום-שם. מכל מקום, ברור ששפירא התכחש למעשיו הבלתי כשרים ולא דיווח עליהם לוורטהיימר, וממילא ורטהיימר לא יכול היה לדעת כי הדפסת כתבי יד מתימן היא בבחינת מצווה הבאה בעבירה. ואולם, מצד שני, ייתכן שהעובדה שוורטהיימר אינו מגלה כיצד בדיוק הגיעו כתבי היד נבעה מכך שהוא היה מודע לכך שחלק מכתבי היד שבהם עסק הגיעו לידיו (שלו, או של שפירא), בדרך שאינה כשרה בתכלית, או שסתם רצה להסתיר את זהותו של איש הקשר שלו, כדרכם של סוחרים בכתבי-יד.

ג. הבכור לפרסומי הגניזה

אחר שהתברר כי ורטהיימר קדם לשכטר בפרסום טקסטים מהגניזה, חוזרת השאלה שהוצגה בראשית הדברים: "מי היה הראשון אשר פרסם טקסטים מן הגניזה?", ועל כך ננסה לענות בהמשך הדברים, גם אם ללא מסקנה סופית חד-משמעית.

על שאלה זו: ראשון למדפיסים מהגניזה, עמד ד' רוזנטל, במאמרו שראה אור ב"הארץ" (26.5.2006), שבו העיר כי החכם הירושלמי ש"ז שניאורסון המכונה שזבנ"י הוציא לאור פירוש על מסכת פסחים בשנת תרל"ט (1879), וציטט שם (בפירושו על פסחים קו ע"א) את תשובת רב האי גאון מתוך כתב-יד, ואם כך, הוא סבור, אפשר ששזבנ"י הוא המדפיס הראשון של חומר מהגניזה. על כך יש להעיר כי התשובה שהדפיס שזבנ"י הייתה מוכרת לפני כן מתוך ספר העתים, והעיקר: הועתק שם קטע קטן ולא הודפס כתב-יד שלם.⁴³

43 ראה עוד: נ' וידר, התגבשות נוסח התפילה במזרח ובמערב, ירושלים תשנ"ח, עמ' 237 הע' 12.

והנה, מחקר ביבליוגרפי מצד אחד, ועיון בתולדות הגניזה – סוחריה, מגליה ומפרסמיה – מוליך לכמה השערות באשר לזהות הבכור לפרסומי הגניזה. אפשרות אחת היא שהראשון שהוציא לאור טקסטים מהגניזה היה א"א הרכבי, אלא שהוא לא ידע זאת. הרכבי הוציא לאור כתבי יד מאוספיו של אברהם פירקוביץ (1787-1874), ורק מאוחר יותר, כאשר התפרסמה הגניזה, הבין שמקור האוסף השני של פירקוביץ היה בגניזה בקהיר, ולא זו בלבד אלא שאוסף פירקוביץ השני (שנרכש לאחר מותו של פירקוביץ), משלים במידה זו או אחרת את אוסף אנטונין.⁴⁴ פירקוביץ הרבה לטייל במזרח: ב-1830 הוא ביקר בירושלים ובכברון ורכש כתבי-יד, רבניים וקראיים כאחת, ולאחר מכן חי שנתיים בקושטא. לערך בשנת 1841 ביקר פירקוביץ בקווקז, ובאחת השנים שלאחר מכן – בזמן בלתי ידוע – הוא ביקר בקהיר לראשונה, ובשנת 1862 הוא מכר את אוסף כתבי-היד הראשון שלו לממשלה הרוסית.⁴⁵ פירקוביץ המשיך לטייל במזרח ולרכוש כתבי-יד, ומ-1863 הוא רכש 13,700 כתבי-יד אשר מאוחר יותר נמכרו כ"אוסף פירקוביץ השני", שמקורו בקהיר. רק זאת יוער כי הרכבי גילה את העובדה שפירקוביץ לא הסתפק בהעתקת מצבות וקניית כתבי-יד אלא שנהיה גם זייפן בעצמו, אף אם היקף זיופיו טרם נתברר עד כה כדבעי.⁴⁶ אם הרכבי היה הראשון למפרסמי הגניזה, מבלי שידע זאת, הרי אחד הטקסטים המועמדים להיות "בכור פרסומי הגניזה" הוא המכתב ששלח יוסף, מלך הכוזרים, לחדסאי אבן שפרוט, מכתב שנדפס לראשונה על ידי הרכבי ב-1875 (אם אכן מדובר בטקסט שמקורו באוסף השני!). באותה שנה הדפיס הרכבי יחד עם ה"ל שטראק קטעי מקרא מאוסף פירקוביץ, ואם בין אלו לא היו קטעי גניזה, יש לומר כי החל משנת 1878 הוציא הרכבי את "מאסף נדחים", ומסתבר שבהם התפרסמה הגניזה לראשונה, ואיש לא ידעה (אז). עם זאת, נראה כי את הבכור לפרסומי הגניזה יש לבקש בתקופה מוקדמת יותר, למעלה

- 44 כך בריווחו של הרכבי (רוסית), על פי כ"ץ בחוברותיו שהוזכרו לעיל. ראה עוד: מ' בית-אריה, "אוספי כתבי יד עבריים בברית המועצות", מדעי היהדות, 31 (תשנ"א), עמ' 33-46; מ' בן-ששון, "לשאלת מקור האוסף השני של פירקוביץ: הערות על מקורות היסטוריים והלכתיים", מדעי היהדות, 31 (תשנ"א), עמ' 47-67; ד' אלקין ומ' בן-ששון, "אברהם פירקוביץ וגניזות קהיר", פעמים, 90 (תשס"ב), עמ' 51-95.
- 45 ד' שפירא (עורך), מצבות בית העלמין של היהודים הקראים בצ'ופוט-קלעה, קרים, ירושלים תשס"ח, עמ' 35 (להלן: שפירא, מצבות). על ספר זה, ראה: מ' בר-אילן, "בעקבות זיופיו של פירקוביץ [ביקורת על: דן ד"ר שפירא (עורך), מצבות בית העלמין של היהודים הקראים בצ'ופוט-קלעה, קרים: דו"ח משלחת אפריקנית של מכון בן-צבי – קובץ מחקרים: מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח, ירושלים תשס"ח, 536 עמודים]", קתרסיס, 14 (2010), עמ' 59-72.
- 46 א' ריינרד, תולדות אבן רש"ף, ורשה תרל"ה; Simcha Berkowitz, Ephraim Deinard (1846-1930); "A Transitional Figure", M.A. submitted to Columbia University, New York, 1964, pp. 97-99; הרכבי, חדשים, עמ' 29, 33-35 (86, 154). הרכבי מעיר שחוזא'לזאן בחן וברק את כתבי היד של פירקוביץ במשך 25 שנה, וקבע שאין בהם זיוף (ובהמלצתו נמכר האוסף הראשון של פירקוביץ לספרייה בפרטבורג). רק לבסוף הכיר חוזא'לזאן בזיופים, בעוד שהרכבי נהיה ראש ללוחמים בפירקוביץ. על דניאל (יוסף) חוזא'לסון (כך לפי הכתיב האחר, חי: 1819-1910), פרופסור למדעי המזרח באוניברסיטת פטרבורג, משומד, ראה: ש"ל ציטרון, מאחורי הפרגוד: מומרים, בוגדים, מתכחשים, וילנה תרפ"ד, עמ' 7-34; ש' גינצבורג, משומדים אין צארישן רוסלאנד, ניו יורק תש"ז, עמ' 119-156. על מצב המחקר, ראה: שפירא, מצבות (לדוגמה, בעמ' 26 מתברר כי הרכבי לא היה הראשון שהטיל ספק בממצאיו של פירקוביץ, שכן הראשון, ככל הנראה, היה ש"י רפפורט, ממייסדיה של חכמת ישראל).

מ-30 שנה לפני שנודעה הגניזה בעולם, ונרמה שהמפרסם הראשון מהגניזה היה שמחה פינסקר (1801-1864). פינסקר היה ליד טרנופול שבגליציה, אך רוב חייו חי באודסה והתמחה בחקר הקראים. בשנת 1860 יצא לאור ספרו "ליקוטי קדמוניות",⁴⁷ שבו פרסם מקורות חדשים מכתבי-יד לתולדות הקראים, ונרמה כי אף ששמה של הגניזה אינו מוזכר בספר, הרי בכל זאת הגיעו אליו כתבי-יד מהגניזה. במבוא לספר, עמ' IX, כותב פינסקר כך:

כגלותי להציע מה שראיתי נחוץ להקדים, נשאר עלי החוב להודיע שרוב כ"י (=כתבי יד), שהשתמשתי בהם בספרי זה באו לידי ע"י (=על ידי) חסדו ואמונתו של ידידי אלופי ומיודעי מזמן רב הוא החכם החוקר המשתדל בחפוש אחר קדמוניות אומתנו זה דודי וזה רעי השיש הנכבד מוה' אברהם פירקאוויץ נ"י (=נרו יאיר) אשר זכרוננו הטוב בא בספרי זה פעמים אין מספר בר"ת רא"פ, והוא זכני בכ"י אלו, זכות שתהא לו למשמרת שמו וזכרו עד נצח... להמציאני בלב טוב ונפש חפיצה כ"י שונים אם כמות שהם או בהעתקה ממנו בכתיבת ידו להשתמש בהם לכל מלאכתי, הוא התגבר חכם בעוז אשר על אודותיו ועל נסיעותיו למרחקים בסכנת נפשו ועל השתדלותו העצומה לאגור קדמוניות ישראל מכל פנות המזרח זעיר שם זעיר שם בלי ליאות ומרגוע דברתי בהרחבה בהקדמתי לכרך ב' מזה הספר...

ובכן, כתבי היד שפרסם פינסקר הגיעו אליו מפירקוביץ, ואלו הגיעו אליו מן המזרח ("האוסף הראשון"). מהיכן בדיוק הגיעו כתבי היד – אין פינסקר מודיע (ובשל אופיו הראשוני של מחקרו אין להטיל בו אשם), שכן פירקוביץ לא הבהיר את מוצאם של כתבי היד שברשותו, או שיש להטיל ספק באמינות דבריו. והנה, המיוחד בכתבי היד שפרסם פינסקר הוא בכך שיש בהם חומר מראשוני הקראים, עדות על מפעלם של חכמים שונים שבקושי נודע שמם עד לפרסומו של פינסקר. לאמור, כתבי היד שפרסם פינסקר דילגו בבת-אחת על פער של שבע-מאות שנה ויותר, ברומה לטקסטים שהתפרסמו מאוחר יותר מן הגניזה.⁴⁸ בנוסף על כך, בחלק השני של ספרו, בנספחים (עמ' 50-53), הציג פינסקר "מכתב אל קהלת אלקהרא. וזה המכתב שגרת מאלקשנדריאא אל קהלת אלקהרא אני מנחם הגולה", והדעת נותנת שמקורו של מסמך זה היה בקהיר, ולא במקום אחר.⁴⁹

47 ש' פינסקר, ליקוטי קדמוניות, וינה תר"ך.

48 דוגמה מובהקת לכך אפשר לראות בחיבורו של סלמון בן ירוחם שממנו מביא פינסקר בליקוט קדמוניות, נספחים עמ' 15-19. החומר כולו נדפס על ידי ר' דודיון מן הגניזה (ספר מלחמות ה', ניו יורק תרצ"ד), ומעניין מה מודיענו פינסקר על כך. ובכן, הוא כותב שמדובר בכ"י שהעתיק פירקוביץ ונתן לו, אך אין הוא מספר מה המקור ממנו העתיק פירקוביץ את כתב-היד שלו. עוד לבעיה זו ראה בדברי דודיון, שם, עמ' 7-9, עמ' 16 הע' 87.

49 בליקוטי קדמוניות, עמ' מז, מצוין שהדיואן של ר' משה דרעי חובר במצרים, וממנו מביא פינסקר מלא חופניים (עמ' מז-ק), ומעתיקי הדיואן כתבו ערבית; עמ' עא, נספחים, עמ' 167; בליקוטי קדמוניות, נספחים, עמ' 143, מספר פינסקר כי מונק הוציא לאור קיצור של ספר המצוות לר' שמואל המערבי על פי כתב יד "שממנו הביא הח' מונק נ"י ממצרים לפאריז", וכו', ולא מן הנמנע שכתבי יד נוספים הגיעו ממצרים לאירופה, בין אם בעקבות נפוליון, והעניין שעוררה מצרים באירופה באותה שעה, ובין אם בשל התפתחות המחקר המדעי במאה ה-19, התפתחות שהוליכה להדפסת כתבי-יד של טקסטים בלתי מוכרים.

הואיל ופירקוביץ לא סיפר על מקור כתבי היד שהגיעו אליו אי אפשר אלא לנחש כי לפחות חלקם הגיעו אליו מבית הכנסת הקראי שבקהיר (בין אם היה שם בעצמו, ובין אם הגיע אליו כתב-היד באמצעות מתווך), וכבר עמדו החוקרים על כך שמקורה של הגניזה הקהירית אינו אחד, חלקו בעליית הגג של בית הכנסת הירדני, חלקו בבית הקברות, וחלקו מבית הכנסת הקראי. מכל מקום, אם בין כתביו אלו של פירקוביץ, בתיווכו של פינסקר, אין טקסט שמקורו בגניזה הקהירית, אפשר להצביע על מועמד אחר לתואר הבכור לפרסומי הגניזה, ושוב אנו עוסקים בכתבי היד שפרסם פינסקר. בשנת תרכ"ג (1863) יצא באודסה ספר אחר של פינסקר: "מבוא אל הנקוד האשורי או הבבלי", המבוסס על כתב-יד של המקרא עם ניקוד עליון (בבלי), ונראה שספר זה שעון על כתבי-יד שהוצאו מהגניזה.⁵⁰ פינסקר כותב כי ספרו מבוסס "על פי כתבי יד המונחים באודיסא בבית האוצר של חברת דורשי הקורות והקדמוניות", ולא הבהיר את מקורם. עם זאת, לאור הודעתו הגלויה במבואו ל"ליקוטי קדמוניות", ולאור אופיים של כתבי היד שנחקרו על ידי פינסקר, אין ספק שכתבי יד אלו הגיעו לאודסה באמצעות פירקוביץ, שהביאם לפני כן מן הגניזה הקהירית,⁵¹ שכן קשה להניח כי כתבי יד אלו הגיעו לאודסה בדרך המסורת הרגילה של העתקת כתבי-יד (שגם היא טעונה בירור).⁵² לאורה של השערה זו שאולי את הפרופסור דן שפירא על קשריהם של פינסקר ופירקוביץ, והנה תשובתו:

פינסקר היה מקורב לפירקוביץ מאמצע שנות העשרים ועד סוף הששים. פינסקר הרי שימש בתפקידים "משכיליים" מובהקים באודסה, ואודסה הייתה המרכז המינהלי של האזור שכלל [את] קרים, ופירקוביץ נסע לאודסה בתדירות גבוהה. כל כתבי היד המתוארים ב"ליקוטי קדמוניות" מקורם באוסף פירקוביץ שפינסקר קיבל גישה בלתי מוגבלת כמעט לתכניו. יש מקרים שבהם בלע פינסקר את התיאוריות של פירקוביץ ויש שהיה ביקורתי כלפיו.

לא נותר עתה אלא להוכיח את הדברים בצורה ודאית, כי פינסקר פרסם טקסטים מן הגניזה עוד בטרם נודע טיבה של הגניזה בעולם, אלא שמלאכה זו צריך להותיר בידי אחרים. אפשר שכתבי היד שבהם עסק פינסקר עדיין קיימים, ומלאכת הבירור תיעשה בנקל, ואפשר שכבר

50 ספר זה זיכה את פינסקר במענק מיוחד של הממשלה הרוסית, בשתי מדליות זהב, ואף בתשלום של משכורת קבועה של 300 רובל לשנה. אין ספק שדאג לו היה חוואלסון, שעמו עמד פינסקר בקשר הדוק (ליקוטי קדמוניות, עמ' V), ועיין עוד: שפירא, מצבות, עמ' 33.

51 פירקוביץ סיפר שגילה בבית כנסת קראי בקרים כתבי יד עתיקים, ובהם נביאים אחרונים משנת 916 או 917 לספ"ה (שפירא, מצבות, עמ' 14), ועדות דומה עולה מדברי פינסקר (כגון: ליקוטי קדמוניות, נספחים, עמ' 61). שפירא מכחיש דבריו של פירקוביץ, אך אינו כורך ממצאים אלו עם קהיר. על כל פנים, מאחר שכבר נודע פירקוביץ בזיפיו מצד אחד, והיה לו מניע להקדים את יישוב היהודים בקרים מצד שני, הרי שאין לסמוך על דבריו, מה גם שהאגרת שנכתבה לקהיר, בליקוטי קדמוניות, טוענת כנגדו.

52 ראה להשערה זו אפשר למצוא בדברי רנ"ג רבינוביץ, בעל דקדוקי-סופרים, שהובאו בתוך: י' הלוי ליפשיץ, זכרון יעקב, ב, ישראל תשכ"ח, עמ' 182-185. ב-1872 נשאל רבינוביץ על ערכו של אוסף פירקוביץ הראשון והוא ענה כי להערכתו האוסף שווה הרבה פחות ממה שהוערך "ורק שני דברים מצוינים (אנטיקים) נמצאים שמה באמת, והמה: שני ספרי נביאים ירמ' ויחזקאל עם ניקוד עתיק יומין, היינו שהנקוד הוא למעלה מן האותיות, ולא מתחת כמו אצלנו, וזה הוא אנטיק נפלא ששום איזה אלפים רי"כ באמת". אגב, מחבר הספר, ליפשיץ, ראה עצמו כראשון למגלים את זיפיו של פירקוביץ עוד ב-1865.

נעלמו כתבי-יד אלו מן העולם.⁵³ בכל מקרה, ראוי מפעלו המדעי של פינסקר לבירור נוסף ביחס לגניזה, ולעיתיד פתרוניו.

דומה כי עדיין זקוקים אנו למלאכת בלשות כדי לברר מהו הטקסט הבכור לגניזה, ומכל מקום, מה שעולה בבירור הוא שהראשון אשר פרסם מן הגניזה והודיע על מוצאו של כתב היד שלו ברבים היה ורטהיימר. האחרים לא פרסמו את מוצא כתבי היד שלהם, בין מפני שהם לא ידעו את המקור ובין מפני שהמקור הוסתר מחמת עינא-בישא של סוחר מתחרה. אין ספק כי לא רק חקר הגניזה, אלא גם חקר תולדות הגניזה הוא עניין גדול ובו מתבארות פרשיות חשובות בהתפתחות מדעי היהדות במאה ה-19.

סיכום

ככל שמתקדם חקר הגניזה, והגנישות לכתבי היד נעשית קלה יותר, כך מתאפשר לבחון בצורה טובה יותר לא רק את המסמך היחיד, כי אם גם את האוסף השלם. להבנה הכוללת של האוסף יש חשיבות בהבהרת מוצאו של כל אחד מכתבי היד בגניזה הקהירית וכיצד הועבר למקומו הנוכחי, החל מהסוחר, עבור למתווך ולרוכש הראשון, וכלה בספרייה או מוזיאון בהם מצוי כתב-היד עתה.

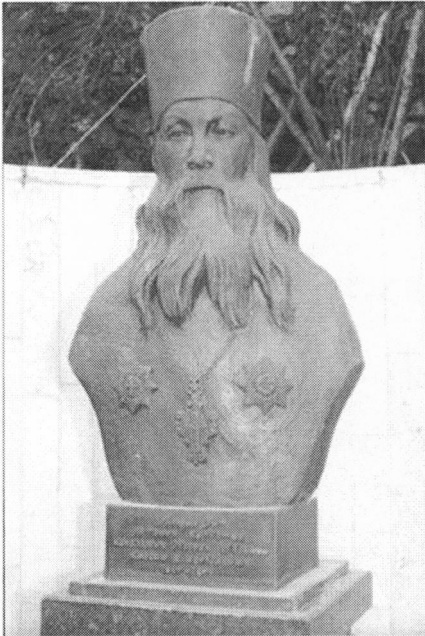
לעיל נסקרה פעילותו של הנזיר אנטונין למען כנסייתו שהוליכה למפעל הרכש שלו: אוסף של גדל"ן, חפצי-אמנות וכתבי-יד, ובהם גם מהגניזה. יש לקוות כי בעתיד, עת ייחשפו יומניו האישיים של אנטונין, השמורים בסנט פטרבורג, יתברר מי היה איש-הקשר שלו לגניזה, אך אפשר שקשרים אלו יוותרו עלומים לעולם.

מפעלו החריג של הרב ש"א ורטהיימר נסקר אף הוא, ואף שפעל במאה-שערים הוא אימץ לעצמו כמה מקווי המחקר של מדעי היהדות, והיה הראשון לפרסם טקסטים מהגניזה תוך שהוא מכריז על מוצא כתבי היד שלו.

ועדיין צריכים אנו לברר מהו כתב היד "הבכור לגניזה", ויש לקוות כי מחקרים נוספים יאירו פינה בלתי ידועה זו בתולדות מדעי היהדות.

53 עיזבנו של פינסקר נמסר לבית המדרש לרבנים בווינה, וגורלו לוט בערפל. ראה: י"ל פליישר, ר' אברהם בן עזרא: קובץ מאמרים על תולדותיו ויצירתו, תל-אביב: תש"ל, עמ' 115 הע' 31.

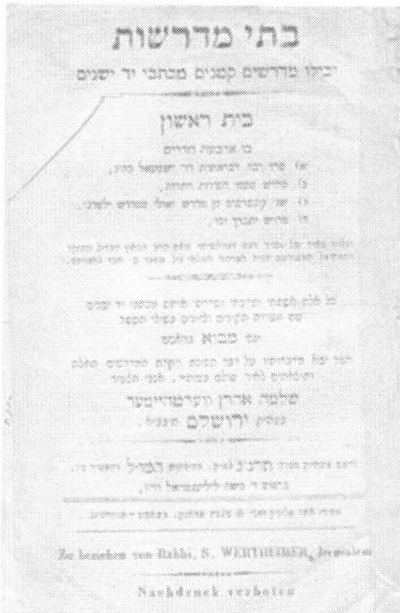
הגניזה: אוספי אנטונין וורטהיימר

פסלו של אנטונין
מוצב במנזר הנשים על שם גורנסקי בעין-כרם.
מקור: אינטרנט

תמונתו של א"א הרכבי
מקור: א"א הרכבי, חדשים גם ישנים, ירושלים
תשל"ל

בתי מדרשות, דפוס ראשון, ירושלים
תרנ"ג

the Geniza /
NC 2615
Bt. from S. Westheimer 1892 [SC. 1893]
(from the Geniza)
NC 2844 items 3^d, 11 = S
Bt. from S. Westheimer 1892 [SC. 1893]
(from the Geniza)
NC 2742 items 1, 7, 12 (rules) = S
Bt. from S. Westheimer 1892 [SC. 1893]
(from the Geniza)

מכרסת הספרייה באוקספורד

[137]

עלי ספר כג, אב תשע"ג